

Kirmen Uribe

L'hora de despertar-nos junts

Traducció del basc de Pau Joan Hernàndez



KIRMEN URIBE

L'hora de despertar-nos junts

Traducció de Pau Joan Hernàndez

Edicions 62

Barcelona

Títol original: *Elkarrekin esnatzeko ordua*
© Kirmen Uribe, 2016
Publicat d'acord amb Pontas Literary & Film Agency

Queda rigorosament prohibida sense autorització escrita de l'editor qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra, que serà sotmesa a les sancions establertes per la llei. Podeu adreçar-vos a Cedro (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; 917021970 / 932720447).
Tots els drets reservats.

Primera edició: novembre del 2016

© de la traducció del basc: Pau Joan Hernández, 2016

© d'aquesta edició: Edicions 62, s. a.
Av. Diagonal, 662-664, 08034 Barcelona
www.edicions62.cat
info@edicions62.cat

Fotocomposició: Víctor Igual
Imprès a Liberduplex

DIPÒSIT LEGAL: B. 21.802-2016
ISBN: 978-84-297-7528-0

ÍNDIX

Primer record de Karmele Urresti	9
----------------------------------	---

PRIMERA PART

1927-1943

Nit d'artistes a Ibaigane	19
Imatges de París	41
Amor a Belloy	67
El dietari de la Cinquena Avinguda	99
Pluja a Caracas	129

SEGONA PART

1943-1950

Retorn a Antzosolo	157
Darío Landa	179
L'estiu més curt	207
Dies de presó	229
Un regal sense obrir	253

TERCERA PART

1951-1979

Casa buida	263
------------	-----

El retrobament	285
Anys feliços	299
Paisatge amb boira	323
Llibre caigut	345
 El final (2011)	 359
<i>Nota de l'autor</i>	369

PRIMER RECORD DE KARMELE URRESTI

I

Alguns relats conviuen dins el cap de l'escriptor durant molt de temps, fins i tot durant anys, abans de sortir a la llum. En aquest lapse, la majoria es fan malbé, allà mateix, perduts a les profunditats del cervell, sense arribar a cobrar vida, mentre que uns quants, en canvi, perviuen latents per sempre.

Aquest relat n'és un.

A casa, havia sentit a parlar sovint de la família Urresti; al cap i a la fi, Ikerne Letamendi Urresti era de l'edat de la meva mare i amiga seva des de petites, arran dels estius que van compartir durant les vacances escolars que la Ikerne passava a Ondarroa. La mare m'explicava que en aquells dies de la postguerra els llibres eren un luxe que la seva família no es podia permetre, però que ella trobava la manera de llegir a Antzosolo, que era el nom de la casa on la Ikerne estiuejava amb els seus avis. Si les amigues quedaven a primera hora de la tarda per sortir al carrer, ella es presentava amb molta antelació a Antzosolo, i d'aquesta manera els avis de la Ikerne li demanaven que, per favor, passés al saló i esperés allà que la seva néta acabés de dinar. Aleshores, la mare triava un llibre de la biblioteca i dedicava aquella mitja hora a la lectura.

Recordo molt bé el dia, en els meus temps d'estudiant universitari, que la Ikerne, acompanyada per la seva mare, Karmele Urresti, ens va venir a visitar a la nostra casa familiar d'Ondarroa. La Ikerne coneixia les meves inclinacions literàries i havia animat la seva mare perquè m'expliqués passatges de la seva vida, conscient que a mi m'encantaven les històries d'aquesta mena. Tot i la seva avançada edat, la Karmele em va semblar una dona elegant i amb el cap molt clar, però confesso que, a la meua edat d'aleshores, el temps en què un viu més pendent del futur que no del passat, em vaig perdre entre tants i tants noms, dates i dades que ella anava esmentant. Si tinc tan present aquella visita és perquè ara em penedeixo de no haver estat més curiós i més atent i de no haver aprofundit com calia en la vida extraordinària d'aquella dona quan encara conservava totes les seves facultats mentals.

Tot i això, no hi ha dubte que el rerefons d'aquella conversa em va quedar gravat i, amb el pas dels anys, lluny d'oblidar-la, el meu interès i la meua preocupació van augmentar, senzillament perquè vaig comprendre que les vivències de la Karmele, tot el que va haver de passar, aquella època, aquell context, formaven part també de la meua pròpia història i jeien al fons mateix de l'origen del que sóc, la llavor de la meua identitat. Com se sol afirmar, no som éssers aïllats, sinó fills del nostre temps, de la nostra educació, de la nostra cultura, però també, de la mateixa manera, fills del passat.

Hi ha una última anècdota que també té relació amb la gènesi d'aquesta novel·la. Ja deu fer uns quants anys que la meua dona em va ensenyar una fotografia de l'equip de futbol amb el qual jugava a la platja quan era petita, du-

rant la marea baixa, com era habitual als pobles de la costa. Era una fotografia de la dècada dels vuitanta i, tot i que no devia tenir ni deu anys, la vaig reconèixer de seguida entre les seves companyes, amb una pilota a les mans, somrient. A la imatge, al darrere de l'equip que posava damunt la sorra molla, cridava l'atenció el mur del moll, completament cobert de pintades reivindicatives, una cosa tremenda. I em vaig preguntar a mi mateix com vam poder ser feliços en un territori marcat a sang i foc per la tensió política.

No va ser fins a l'any 2010 que em vaig convèncer que havia d'escriure un llibre basat en la vida de Karmele Urresti, la seva família i la seva generació. I tot i que des d'aleshores hagi acabat i publicat una altra novel·la, des d'aquell moment exacte en què, durant un viatge en tren entre Boston i Providence, em va assaltar aquest propòsit, no he parat de donar voltes al relat ni de recollir informació amb entrevistes i investigacions.

Thomas Mann afirmava que per poder mostrar la veritat sobre qualsevol esdeveniment calia que haguessin transcorregut uns quants anys, o bé que la societat hagués evolucionat prou cap a una nova època.

Tot i que potser no s'ha complert cap d'aquestes dues condicions, sento que la fase prèvia de la documentació ja s'ha acabat i que ha arribat l'hora inajornable de començar a reconstruir, a la meua manera, el passat.

La vida d'una sola dona, sí, però també, per què no?, la història de tot un poble.

Al final de març o començament d'abril de l'any 1953, sempre segons els testimonis, Karmele Urresti va anar per primer cop a l'escola de les Mercedàries Missioneres de Berriz. La primavera aquell any s'havia endarrerit, com passava sovint, i, després de gairebé quaranta dies ininterromputs de pluja, a la fi el cel es va aclarir. Tan bon punt la lleu escalfor del sol va escampar la boira matinal, tots els racons del paisatge es van omplir de la verdor resplendent dels prats.

La Karmele va fer a peu el camí des de l'estació i, mentre pujava un dels pendents que l'havien de dur fins a l'escola, es va aturar un instant per contemplar el paisatge que s'estenia als peus de la muntanya d'Oiz, abrupte i salvatge. Les darreres filagarses de boira es difuminaven damunt les roques dels vessants, a poc a poc, amb la mateixa subtilesa que la punta d'un llençol descobreix un ventre nu. Va fer un esforç per animar-se i va pensar que potser, al capdavant, aquell no seria per a la seva filla un indret tan inhòspit com s'imaginava.

Mentrestant la Ikerne, la seva filla gran, havia anat a passejar pels volts del convent amb la resta de les seves companyes. Havien sortit de bon matí de l'edifici, havien travessat el pont del riu i immediatament havien deixat enrere la monja que les vigilava per córrer muntanya amunt. Les nenes tenien moltes ganes de jugar a l'aire lliure després d'un llarg hivern d'esbarjos a l'interior.

La silueta blanca i negra d'una segona monja va aparèixer de cop i volta per un dels caminois. Avançava cap a les nenes i cridava «Visitación» a cada pas. La Ikerne sabia

que l'estava cridant a ella, però no en va fer cap cas i va continuar divertint-se com si no l'hagués sentit. «Em dic Ikerne, no Visitación», va murmurar, plena d'orgull. «Ikerne, en basc».

La monja va arribar a on era ella i va agafar-la per l'espatlla mentre li deia: «Visitación, la teva mare t'ha vingut a veure». Tan bon punt va rebre la notícia, la nena va arrencar a córrer pendent avall tan de pressa com va poder, i entre l'emoció i els salts, les ulleres li van caure a terra, damunt l'herba. A través dels vidres, els brins es veien grossos com les fulles de les panotxes.

No havia vist la seva mare des de les vacances de Nadal. De cop i volta, a la felicitat per la retrobada se li va afegir la inquietud d'un mal pressentiment, la por que una visita tan inesperada i en un dia feiner estigués motivada per alguna desgràcia. Estava morta de curiositat. Es va canviar les botes a corre-cuita i va baixar d'un salt a la sala de visites. No es volia perdre ni un moment. Va entrar a l'estança i allà l'estava esperant la seva mare, esvelta, vestida de negre de cap a peus. La foscor de la roba accentuava la tristor de la seva mirada.

Al principi, van parlar sobre la família, i la Karmele li va explicar coses dels avis i també de la tia Anita, que la nena estimava molt. Després, va recollir tendrament un floc de cabells rossos que li queia pel front a la seva filla i va dir:

—Ikerne, ara estarem un temps sense veure'ns.

—Sí, ja ho sé: fins a les vacances de Setmana Santa.

—No, més temps encara. Aquí no trobo feina, i me'n vaig a Veneçuela.

—Tornem cap a Veneçuela? Que bé! —va exclamar la Ikerne, plena d'alegria.

Havia viscut a Veneçuela quan era molt petita, només fins als tres anys, però encara conservava els agradables records d'aquell país sud-americanà: la calor, algunes plantes i animals exòtics, la platja on jugava amb el pare... De la casa de Caracas, recordava un gos que es deia *Txino* i de com un dia va mossegar en Txomin, el seu germà petit. La mare va tornar a parlar i, aquell cop sí, la seva veu seriosa es va clavar com una mossegada en la dolçor dels seus records.

—No, Ikerne, no. Me'n vaig jo sola. Vosaltres, de moment, us heu de quedar aquí. Però aviat ens tornarem a reunir la família, tots quatre: els teus germans Txomin i Patxi, tu i jo. Fins aleshores, ens escriurem cartes. T'he portat un sobre, llapis i segells.

La Ikerne es va aixecar de la cadira, enfadada.

—Primer se'n va anar el pare i ara tu. Us odio.

La mare es va mantenir ferma.

—En Txomin s'ha portat millor que tu, i és més petit —li va retreure.

La noia es va posar a plorar.

—Almenys, deixa'm anar al port de Santurtzi a dir-te adéu —li va pregar entre sanglots.

—No pot ser, Ikerne.

La mare li va eixugar les llàgrimes amb el seu mocador de fil i se'l va guardar a la butxaca. Aquella nit, la nena es va adormir amb la memòria inesborrable d'aquell perfum damunt el rostre.

Pocs dies després, Karmele Urresti va embarcar al *Marqués de Comillas* rumb a Veneçuela. Viatjava sola i deixava els seus fills grans a l'internat i el més petit amb els avis a Ondarroa. La mare va marxar a primera hora del matí i, a la mateixa hora que sonava la sirena del transat-

làntic, repicaven les campanes del convent i cridaven la seva filla a missa.

Després de l'eucaristia, les alumnes van fer fila per rebre la comunió. La Ikerne era l'última de la fila. Quan li va arribar el torn, el capellà es va quedar estupefacte. La nena s'havia enganxat els segells als vidres de les ulleres, amb la cara de Franco guixada i de cap per avall.

—Visitación, però, quina irreverència és aquesta! Al Caudillo li devem un respecte!

La mare superiora s'hi va acostar i la va agafar violentament pel braç.

—Dimoni de criatura! Te'n penediràs, i tant que sí!

PRIMERA PART

1927-1943

NIT D'ARTISTES A IBAIGANE

3

L'any 2008, l'Ajuntament de Bilbao va adquirir per a la col·lecció del Museu de Belles Arts de la ciutat, un quadre del pintor Antonio Gezala que havia estat propietat d'un particular durant molt de temps. La tela, titulada *Nit d'artistes a Ibaigane* i que recrea una festa celebrada al palau bilbaí l'any 1927, no és gaire gran, fa 90 × 85 centímetres, però va copsar el meu interès des del mateix dia de la seva presentació.

El primer que es fa evident en veure l'obra per primer cop és l'ambient festiu associat a una escena nocturna, cosa que era tota una novetat, perquè fins aleshores el que prevalia eren les escenes diürnes a l'exterior, paisatges d'entorns rurals o marítims i amb protagonistes més aviat estàtics. La vetllada que motiva el quadre, en canvi, té lloc al mateix atri del palau i reproduceix l'aire distingit i esbojarrat dels anys vint. Es poden veure convidats escampats per tots els racons, tot i que resulta complicat identificar els personatges retratats, ja que els rostres són indistingibles. Els homes van vestits de frac i les dones porten vestits curts de gala, la majoria de color blau o verd, amb l'esquena descoberta o amb un xal damunt les espatlles. Al seu voltant, els cambrers els ofereixen copes amb safates.

Gezala banya la tela amb una llum morada, semblant a la que es reflecteix a l'aigua de les petites piscines naturals que es formen entre les roques amb la marea baixa. La composició pictòrica segueix la pauta d'una piràmide, com si un enorme triangle imaginari distribuís tots els elements del quadre. A cadascuna de les cantonades inferiors, dreta i esquerra, hi ha una parella, i a l'extrem superior, tancant el triangle, hi ha la maqueta d'un veler de tres pals que penja del sostre. El cor de l'escena, el focus de la imatge, el punt cap a on es dirigeix la mirada de l'espectador, l'ocupa una parella que està ballant. L'home branda un llarg bastó amb plomes de colors, vermelles, verdes i d'un groc pàl·lid, a la punta. Al cap, una lligadura blanca allargada amb la seva borla, com aquelles gorres que a l'època es duïen per dormir, i que contrasta de manera còmica amb el frac; i, per si de cas quedés cap dubte sobre l'alegria que transmet, porta lligada a la cintura una faldilla de tul de color de rosa. La dona, que duu un vestit verd amb un tirant que es despenja a causa del moviment del ball, va guarnida amb un barretet amb l'ala caiguda a un costat del front. Ballen amb entusiasme, amb tot el cos en moviment, la dona amb les cames encreuades i l'home amb els genolls arquejats, mentre fa girar el bastó en l'aire; la sala sencera sembla que giri seguint aquest compàs: les escales, les baranes, els llums, els quadres penjats a les parets.

Segons tots els indicis, ballen un *cake-walk*, molt de moda en aquella dècada. Es tractava d'un ball originari del sud dels Estats Units, on el ballaven els esclaus procedents de l'Àfrica vestits amb elegància i portant bastons amb plomes de colors a la punta. Els criats es vestien de gala per fer burla dels terratinents, engalanats com els rics

i movent-se com les gallines, d'aquí el detall de les plomes. Per a aquells africans, així era com caminaven i ballaven els blancs: com gallines, sense estil, i del fet d'imitar-los va néixer aquell ball, el *cake-walk*. Amb el pas del temps, i com tantes vegades ha passat al llarg de la història, les classes benestants van fer seu aquell ball i el van posar de moda, al començament als Estats Units, després a ciutats com París o Londres, i finalment també a Bilbao, com es podia veure en aquella festa al palau d'Ibaigane.

A la part del darrere del quadre es distingeix l'escala que porta al primer pis i que traça una diagonal a la tela. Al capdamunt de l'escala, a l'esquerra, treuen el cap uns quants amics, posats en filera, vestits de diversos colors i cadascun amb el seu bastó adornat amb plomes, mentre que a la banda dreta, just sota l'escala, es distingeixen els músics, també elegantment vestits de frac. Formen una orquestra de sis instrumentistes: per ordre, el baix, la percussió, el violí, el piano, el saxo i, rere el piano, mig amagat, el trompetista.

No va ser fins anys després que vaig saber que aquell trompetista era Txomin Letamendi Murua, un dels protagonistes d'aquesta novel·la.

Karmele Urresti va conèixer Txomin Letamendi a París, d'això no n'hi ha cap dubte, el mes de desembre del 1937. La Karmele tenia aleshores només vint-i-dos anys, mentre que en Txomin ja havia fet els trenta-sis.

Encara que desconeguem el dia exacte d'aquella primera trobada, tots dos ja apareixen en una fotografia del grup folklòric a què pertanyien feta pels estudis Lipnitzki: ella vestida de ballarina tradicional basca i ell de trompetista d'orquestra a l'antiga. Formaven part d'un conjunt anomenat Eresoinka, que aplegava un bon nombre de ballarins i músics desterrats, promogut per l'ambaixada cultural del govern basc. En concret, la fotografia pertanyia a la sèrie destinada a promocionar les actuacions programades per als dies 18, 19, 20 i 23 de desembre del 37 a la sala de concerts Pleyel, a París.

José Antonio Agirre, el president basc a l'exili, havia rebut poc abans un consell decisiu per part d'un polític europeu, suposadament suís. «Perdreu la guerra: guanyeu la propaganda», diuen que li va recomanar. En realitat, el Govern basc havia assumit gairebé des del començament de la Guerra Civil que les possibilitats de victòria eren pràcticament inexistent. El front del nord es trobava aïllat i assetjat. Sense avions, l'única pregunta que es podia fer era quant de temps podria resistir un exèrcit popular encapçalat per soldats plens d'ànim.

Si tenien alguna esperança, requeia en la comunitat internacional i en la creença que, tard o d'hora, prendrien partit en nom de la democràcia, combatrien Franco i finalment el derrotarien. Però aquella intervenció salvadora no arribaria mai. França i el Regne Unit no van trigar a desentendre's del conflicte i van permetre que l'aixecament es consumés i culminés en dictadura, i tot això malgrat que Alemanya i Itàlia havien pres partit obertament pel costat franquista.

En aquella situació desesperada, quan al juny va caure Bilbao, milers de persones no van tenir cap altre remei

que fugir i passar la frontera. Però per a Agirre encara quedava una altra forma de lluita. Segons l'estratègia planificada, mantindrien la resistència des de l'exili. Difondrien la causa basca arreu del món, viatjarien per l'estranger i explicarien totes les injustícies patides, i per fer-ho recorrerien a l'esport i a la cultura. Amb aquesta finalitat propagandística, la tot just formada selecció basca de futbol va disputar al llarg de l'any 1937 nombrosos partits arreu d'Europa i, seguint els seus passos, el grup Eresoinka, que tenia entre els seus membres il·lustres compositors, pintors, ballarins, cantaires i, en general, la flor i nata de la cultura basca de l'època, també va sortir de gira per diversos països. Eren més de cent artistes units per un mateix projecte. Entre ells, Karmele Urresti i Txomin Letamendi: ella, una de les veus del cor; ell, trompetista de l'orquestra.

A les actuacions d'Eresoinka s'intercalaven peces contemporànies amb temes d'arrel basca. Modernitat i tradició plegades. El repertori incloïa peces de Maurice Ravel, compositor nascut a Laburdi, al País Basc francès, i potser per aquest motiu, o senzillament perquè admiraven la seva música, el grup Eresoinka en ple va acompanyar el seguici fúnebre que va acomiadar-lo al cementiri de Levallois. Tot i que Ravel havia demanat al seu germà que no celebrés cap missa ni convoqués les autoritats, sinó que organitzés un enterrament senzill, una extraordinària gentada es va aplegar de manera espontània al fossar. Ravel era un músic molt estimat a París.

Quan la multitud va dispersar-se, en Txomin es va acostar a la Karmele, es van atansar plegats a la tomba i es van quedar sols davant la làpida de granit de la família Ravel. S'hi van estar una estona sense dir-se ni una pa-

raula. En Maurice descansava al costat dels seus pares en un mateix sepulcre. La Karmele, aleshores, va recordar el seu pare, exiliat a Larresoro, i de qui amb prou feines rebia alguna notícia. En Txomin, en canvi, va observar que Ravel mai no s'havia casat ni potser no havia tingut gaire sort en l'amor, qui sap si perquè la música li havia pres gairebé tot el temps. Se li va acudir que potser la soledat era el destí dels músics, com de fet li passava a ell mateix.

Les relacions llargues li feien por.

—Jo vaig conèixer Ravel —es va decidir a confessar en Txomin—. Vaig estar cara a cara amb ell, com tu i jo ara.

—Apa, em vols impressionar o què?

Però en Txomin no mentia. Havia tocat al costat de Maurice Ravel nou anys enrere, a la seu de la Societat Filharmònica de Bilbao. Aquell dia, Ravel va interpretar al piano, davant un públic apassionat i acompanyat per l'Orquestra Simfònica de Bilbao, de la qual en Txomin formava part, un programa format per *Le tombeau de Couperin*, *Alborada del gracioso*, *Tzigane*, *Deux mélodies hébraïques* i *La Valse*. Però tot plegat ja formava part d'un passat que a en Txomin li semblava remot i desdibuixat, aquell passat que incloïa tot el període prebèl·lic. Per bé que només havien transcorregut uns pocs anys, tot el que havia succeït abans de la guerra li semblava d'un altre segle.

En Txomin va voler canviar de tema.

—Demà és el meu aniversari.

—Això tampoc no m'ho crec...

La família de Karmele Urresti era originària d'Ondarroa. El seu avi, Bittor Urresti, era el propietari d'unes drassanes, probablement les més grans del poble, on treballaven al voltant de seixanta obrers, i cap altra empresa, si exceptuem les famílies que vivien de la pesca pròpiament dita, no donava feina a tanta gent. En aquelles drassanes es construïen velers, vaixells de vapor i barques de rem, com les famoses *traineres* que es feien servir en regates a mar obert, i en la construcció de les quals es van haver d'especialitzar entre altres drassanes del nord, tot i que els entesos en rem de l'època van fer córrer la brama, carregada de malícia, que les *traineres* d'Urresti només servien per competir amb maregassa, ja que amb mar plana no hi havia cap remer capaç de moure-les.

Fins a la seva desembocadura a Ondarroa, el riu Artibai corre per una vall estreta entre muntanyes, i el seu cabal varia molt segons si la marea puja o baixa. Això, però, no ha estat mai inconvenient perquè, des dels temps de l'edat mitjana, s'instal·lessin drassanes a la seva riba, a tocar les unes de les altres, algunes preparades per a la construcció de pesquers de gran calat. En concret, les drassanes de la família Urresti s'alçaven a la riba dreta, en un meandre, mentre que les cases del port vell ocupaven el marge esquerre, entre la muntanya i el riu, com penja-des a l'esquena de l'església.

En aquella època, l'ofici de mestre d'aixa s'ensenyava de pares a fills, no demanava estudis, i les plantilles, per exemple, les feien a pols, sense fer servir escaire ni cartabó. Després, penjaven aquelles plantilles de fusta fina de les

bigues del sostre i les anaven agafant per fabricar les diferents peces. Cada mestre d'aixa tenia la seva pròpia caixa d'eines, que s'heretava de generació en generació; hi desaven el martell, la resta de les eines i els claus, tot ben endreçat i col·locat, de més gros a més petit, de la punta més petita fins als claus més grossos, els anomenats de Jesucrist.

En dos mesos, eren capaços de construir el buc d'un vaixell de vint metres d'eslora seguint la mateixa tècnica que es feia servir a l'edat mitjana: en primer lloc, col·locaven la quilla, després alçaven la proa i la popa, a continuació muntaven tot l'esquelet de quadernes fins a la borda i, finalment, el folraven fins a completar el casc. El detall final era la col·locació de dos ulls a la proa, una tradició que s'havia convertit, a més, en la signatura de les drassanes Urresti, i que responia a una antiga creença d'origen fenici segons la qual aquells ulls ajudaven els vaixells a trobar el camí de tornada a casa. Un cop acabada la nau, tots els treballadors ho celebraven amb un sopar de germanor.

Bittor Urresti es va enriquir amb la construcció de vaixells de càrrega utilitzats durant la Primera Guerra Mundial. Sobre una d'aquelles naus, hi ha una anècdota controvertida, se n'expliquen diferents versions. L'important, però, és que ens dóna una idea de la rellevància que van tenir les seves drassanes en aquell temps. Sembla que per a la cerimònia de l'*Antzosolo*, suposadament el vaixell de fusta més gros entre els construïts fins aleshores a les drassanes del nord, s'havia previst la presència del diputat general de Biscaia. Però, com que el trajecte entre Bilbao i Ondarroa transcorria per una carretera molt dolenta i plena de revolts, no hi va haver manera que arribés a temps. A tot això, el calat del vaixell era tan gros que feia imprescindible que l'avarada es fes durant la plenamar i,

amb l'excusa afegida que s'havia aixecat una mica de vent favorable, del sud, finalment la nau de càrrega es va avarar sense la presència del polític. Aquest es va presentar al poble a deshora, mentre la gentada, aliena a la seva presència, s'amuntegava a la muralleta de l'església al pas de la nau, tot assenyalant amb alegria la bandera que onejava al pal. El diputat se'n va anar per on havia vingut, el camí se li va fer encara més llarg i tortuós, fins al punt que, segons diuen, va prometre que no tornaria a Ondarroa mai més de la vida.

Queda clar que la gent de la costa no ha destacat mai per la seva veneració a les autoritats polítiques.

Les dues versions conegudes de la història discrepen pel que fa al destí final d'aquell gran vaixell de càrrega. Els descreguts i ressentits asseguren que mai no va complir la seva missió, ja que just quan havia de començar els seus viatges es va acabar la guerra, i afirmen que es va quedar a Bilbao, atracat i sense cap altra funció que la de fer de contenidor de les enormes quantitats de deixalles que acumulava el riu Nerbion. Els últims treballadors de les drasanes, en canvi, em van assegurar que en realitat va solcar els oceans al servei dels aliats, fins que els submarins alemanys el van enfonsar en aigües de l'Atlàntic.

6

Al pare de Karmele Urresti, Frantzisko, el coneixien al poble amb el sobrenom de Malallet, i el cert és que mai no ha quedat clar si això era perquè tenia molt mal caràcter o,

al contrari, per la seva afabilitat, ja que els motius gairebé sempre es posaven amb ironia o segones intencions. En la qüestió de les drassanes, va aconseguir un acord familiar segons el qual el seu germà s'encarregaria de la construcció dels bucs mentre ell es dedicava a la fabricació de les màquines de vapor (ja que havia estudiat per a maquinista) en un taller que ell mateix va condicionar en uns terrenys a la vora de la riera d'Antzosolo. Aquest rierol era un afluent de l'Artibai que baixava de la muntanya pel vessant que quedava al damunt de les drassanes Urresti, un paratge obac travessat per la carretera de Mutriku. Igual que havia fet el seu pare amb el vaixell de càrrega, el fill també va anomenar *Antzosolo* una de les seves dues barques de pesca, i *Jontxu* l'altra.

En Frantzisko, que sempre anava amb boina i ulleres rodones, era d'aquella mena d'homes a qui, com que se saben dotats d'una traça especial, els complau enormement treballar amb les mans. Era, a més, molt casolà, ja que la seva rutina transcorria entre el taller i casa seva, i li encantaven aquells moments familiars en què podia xerrar amb els seus fills i explicar-los, amb l'ajut d'un mapamundi, anècdotes sobre els seus viatges a l'Àfrica i els perills que hi havia conegut mentre estibava pesades càrregues als vaixells, amenaçat per cocodrils i bèsties salvatges.

Es va casar en dues ocasions. La primera, amb Dolores Iturrioz, amb qui va tenir quatre fills: Joseba, Josu, Kar-mele i Ana. Però la Dolores es va encomanar de la grip del 1918 i va morir en pocs dies. Un cop superat el dol, en Frantzisko va assumir que li calia una nova companya i va pensar que no en trobaria cap de millor que la germana de la seva difunta esposa, de nom Carmen, i li va demanar matrimoni, una cosa lícita i fins i tot habitual en aquella

època. Tot i que havia marxat a viure a Donostia, on treballava de mestra, i malgrat fins i tot que tenia promès formal, amb qui passejava pels jardins de la ciutat, la Carmen va trencar el seu prometatge, va acceptar la proposta del seu cunyat i va tornar al seu poble natal i a l'estil de vida de sempre, i va tenir cura dels quatre fills de la seva germana. Amb el pas dels anys, va arribar a estimar el seu marit i va concebre dos fills més, Jon i Gaizka. Els sis germanastres van tenir els mateixos cognoms.

Després de les segones nocces, en Frantzisko es va adonar que la casa els havia quedat petita, que necessitaven més espai; així doncs, van abandonar el port i es van construir una nova llar just a sobre del taller on treballava en la fabricació de calderes i màquines de vapor, a la vora de la riera d'Antzosolo. A més de la nova casa, enganxada al taller va aixecar una escola perquè la seva dona hi pogués fer classe i continués així la seva vocació de mestra. Per al balcó del nou edifici, va forjar amb les seves pròpies mans una barana amb l'aparença d'una *ikurriña*, un gest amb què deixava ben palès el desig que en aquella escola s'impartissin les assignatures en basc, però l'esclat de la Guerra Civil va truncar els seus somnis. La Carmen mai no faria les classes en llengua basca.

En Frantzisko se sentia nacionalista des de ben jove. Es veu que va escoltar un dels mítings que el fundador del nacionalisme basc, Sabino Arana, va pronunciar en una petita plaça d'Ondarroa i des d'aquell moment es va convertir en un dels seus fervents seguidors. El polític passava part dels estius a Lekeitio, i el dia que es va arribar a Ondarroa per continuar la seva «missió», el seu discurs públic va impressionar tant en Frantzisko, el va fer sentir tan identificat amb el que escoltava, que va experimentar

un veritable desvetllament nacional. Tot i que la major part de la mitologia d'Arana es basava en un imaginari propi d'una nació més muntanyenca que no pas marítima, els seus primers seguidors provenien de Bilbao i de pobles costaners de la rodalia. Amb el pas del temps, la Carmen va secundar el seu marit i es va convertir en la presidenta de l'Associació de Dones Nacionalistes d'Ondarroa, on va arribar a prendre part com a oradora en diversos mítings.

En Frantzisko i la Carmen es van esforçar perquè els seus sis fills estudiessin i tinguessin un ofici i, amb l'excepció de l'Anita, tots ells ho van aconseguir.

El gran, en Joseba, va entrar al seminari, primer a Orduña i després a Valladolid.

En Josu, al principi va seguir les passes del primogènit, però es veu que es va atipar dels capellans i se'n va tornar a casa, on va ajudar el seu pare al taller.

La Karmele es va graduar en infermeria a la Universitat de Valladolid i aviat va trobar feina a l'hospital de Basurtu, a Bilbao. En aquell temps, les monges eren les úniques que tenien cura dels malalts, i la Karmele va passar a ser una de les primeres infermeres professionals del centre, cosa que va despertar els recels de les religioses.

L'Anita, en canvi, no va estudiar res. Al poble, tothom s'estranyava que fos l'única entre els fills d'en Frantzisko que no tingués estudis. «Li hauràs de posar una botiga», li deien; i el pare replicava: «L'Anita portant una botiga? És tan bona i té tan bon cor, que regalaria fins i tot el taulell abans que vendre res». La Carmen i en Frantzisko van agrair que l'Anita es quedés amb ells i els ajudés a casa.